

УДК 371.14

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.67-2.35>**О. В. Хаустова**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти
КЗ «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»
Запорізької обласної ради

ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНО-ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК УЧИТЕЛЯ» В СИСТЕМІ СПОРІДНЕНИХ ПОНЯТЬ

Статтю присвячено визначенню сутності поняття «професійно-творчий розвиток учителя» за допомогою метода категоріальних опозицій. У статті підкреслено актуальність проблеми професійно-творчого розвитку учителя як джерела потенційного розвитку держави й суспільства, умови успіху сучасних реформ у сфері освіти. Автор доводить, що означене поняття має суттєві зв'язки з такими спорідненими поняттями: «професіоналізація», «професійне становлення», «розвиток професіоналізму», «професійний розвиток», «творчий розвиток», а також досліджує спільне й відмінне у цих поняттях. У сучасних дослідженнях професійний розвиток вивчають як частину професіоналізації особистості, процес професійного становлення – як складник, а професіоналізм – як результат професійного розвитку. Професійний розвиток виступає частиною професіоналізації, розпочинається з другого етапу професіоналізації, тобто з початку професійної діяльності. Професіоналізм відіграє роль як фундаменту, так і чинника подальшого професійного розвитку. Розглядаючи сутнісні взаємозв'язки професійного і творчого аспектів розвитку вчителя, автор наголошує, що творчість постає як сутнісна характеристика професіоналізму, умова й результат професійної діяльності вчителя. Професіоналізм і творчість перебувають у діалектичному взаємозв'язку, проте творчість не є обов'язковою умовою професійного розвитку учителя, який може відбуватися на репродуктивному рівні. Водночас професійна діяльність є творчою, тому виникає потреба у поєднанні професійного розвитку вчителя з творчим. Такий розвиток має виток у креативності, творчій спрямованості, сприйнятті та мисленні, творчих якостях, вміннях, збагаченні емоційної сфери. Він пов'язаний із духовним потенціалом та соціальною зрілістю. Професійно-творчий розвиток є творчим способом активізації професійного розвитку особистості вчителя, а також частиною творчого розвитку особистості вчителя, що обмежена сферою професійної діяльності. Професійно-творчий розвиток вчителя є різновидом творчого розвитку особистості, який тісно пов'язаний із професійною педагогічною діяльністю та дозволяє активізувати творчий розвиток вихованців, переходити на вищі ступені професіоналізму, досягати вершин педагогічної майстерності. У статті автор доходить висновку, що професійно-творчий розвиток учителя є розвитком творчої особистості, її потенціалу як джерела творчої професійної діяльності й філігранного відпрацювання творчих вмінь.

Ключові слова: професійно-творчий розвиток учителя, професійний розвиток учителя, творчий розвиток учителя, професіоналізація, професійне становлення, творчий потенціал учителя.

Постановка проблеми. Епоха карколомних трансформацій у природі, суспільстві, науці, економіці, моралі, культурі, духовності вимагає від людини особливої гнучкості та освоєння ролі людини-творця, яка руйнує і створює, рятує життя у всіх його виявах. В умовах інформаційної, духовної, військової та інших загроз існуванню людської цивілізації найважливішим завданням кожної держави є виховання й розвиток особистості, здатної до творчого перетворення самої себе, внутрішнього та зовнішнього світу, системи взаємодій, видів діяльності, їх мети та засобів досягнення тощо. Однак в умовах сьогодення Україна не має ознак суспільства, які сприяють розкриттю, прояву та реалізації творчого потенціалу особистості, якими, на думку І.Л. Шпачинського, є матеріальна і політична стабільність, вільний доступ до засобів культури, інтелектуальна терпимість та інші [15, с. 11]. Проте філософські дослідження

доводять, що якщо суспільство ставить перед собою мету піднесення життєвого рівня кожного члена суспільства, формування творчих особистостей, то це сприяє розкриттю і розвитку творчого потенціалу як окремого індивіда, так і всього соціуму.

Творчість, творча праця є не тільки фактором суспільного, економічного, наукового розвитку суспільства, але й способом функціонування гармонійної, щасливої людини. На думку визначних вчених-гуманістів ХХ століття А. Маслоу, К. Роджерса, Е. Фромма, творчий потенціал прирваний людині від народження, а його розкриття є метою самої людини та соціуму, системи навчання й виховання зокрема. Для реалізації гуманістичної стратегії розвитку людини-творця необхідні зміни в системі освіти, в особистості, діяльності, професіоналізмі вчителя. Настає час найбільшої актуальності такого розвитку вчи-

теля, який поєднує творчу та професійну лінії, а також лінію професійно-творчого розвитку, сутність якого вивчає сучасна педагогічна та психологічна наука.

Природа творчості є предметом наукових пошуків в галузі філософії від Платона, Аристотеля, Р. Декарта, І. Канта, Г. Гегеля, Г.С. Сковороди, І.Я. Франка, В.С. Соловйова, М.О. Бердяєва до сучасних філософів, таких як В.П. Андрущенко, І.А. Зязюн, С.А. Титаренко, О.К. Чаплигін та ін.

Дослідження радянського періоду дозволили Б.Г. Ананьєву, В.І. Андрєєву, О.Н. Луку, Я.О. Пономарьову, А.Г. Спіркіну та ін. вченим створити філософське підґрунтя подальших досліджень творчого розвитку особистості в психологічній та педагогічній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сутнісні аспекти професійного розвитку особистості є предметом наукових досліджень як вітчизняних (Б.О. Федоришин, В.О. Моляко, Є.О. Мілерян, П.С. Перепелиця, Г.О. Балл, К.К. Платонов, К.М. Гуревич, В.М. Ямницький та ін.), так і зарубіжних вчених (Д. Сьюпер, Д. Міллер, Л. Бандура, Й. Лінгарт, С. Балеї, К. Чарнецькі та ін.).

У сучасній науці розроблено велику кількість психологічних теорій, які розкривають сутність, етапи й закономірності процесу професіоналізації: теорії діяльності (О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, В.Д. Шадріков, Г.О. Балл, В.О. Моляко та ін.); теорії професійного становлення й розвитку (А.А. Бодальов, Ю.М. Забродін, Т.В. Кудрявцев, А.К. Марков, В.А. Бодров, Н.С. Пряжников, С.Н. Чистякова, Є.О. Климов, Е.Ф. Зеєр, Л.М. Мітіна та ін.); теорії особистості (Б.Г. Ананьєв, О.Г. Асмолов, Б.Ф. Ломов, Е.О. Климов, Н.Н. Нечаєв, Г.В. Суходольський та ін.).

Означені психологічні теорії є основою педагогічних досліджень професійного розвитку особистості О.В. Аніщенко, О.В. Волярської, Ю.В. Драгнєва, М.Б. Євтуха, Л.А. Мартинець, Н.Г. Ничкало, О.М. Отич, Л.О. Суценко, В.В. Ягупова та ін. Професійний розвиток учителів в умовах післядипломної освіти розглянутий в працях В.М. Войцеховського, В.В. Вітюка, В.І. Пуцова, Л.Я. Набоки, Л.Є. Сігаєвої, Т.М. Сорочан, В.В. Олійника, Л.П. Пуховської та ін.

Філософські основи творчості розкривають Г.С. Батищев, М.С. Коган, Л.В. Сохань, В.І. Шинкарук та ін. Психологічні аспекти творчого розвитку особистості досліджені в працях Л.С. Виготського, Н.В. Кичук, В.О. Моляко, В.В. Рибалки та ін. С.Д. Максименко, В.О. Моляко, В.А. Семиченко, С.О. Сисоєва та інші психологи сучасності розкривають власні погляди на проблеми творчості особистості та її розвитку в професійній сфері.

З педагогічної точки зору професійно-творчий розвиток розглядають Н.А. Войтлева,

М.Г. Музафарова, В.В. Радул, С.О. Сисоєва, В.О. Сухомлинський, Т.І. Суценко та ін.

Поставивши мету розвитку творчої особистості, суспільство звертається до вчителя, в руках якого зосереджуються засоби здійснення розвивального впливу на майбутні покоління. З огляду на це серед сучасних досліджень в галузі освіти є численні наукові праці, присвячені проблемі творчого, професійно-творчого розвитку вчителя. Проте наявна термінологічна невизначеність, використання споріднених термінів для пояснення особливостей професійно-творчого розвитку вчителя створюють перешкоди для подальшого наукового аналізу проблеми.

Мета статті. Головною метою даної статті є визначення сутності поняття «професійно-творчий розвиток вчителя» на основі віднаходження спільного та відмінного з іншими поняттями.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні сутності поняття «професійно-творчий розвиток вчителя» ми звертаємося до методу категоріальних опозицій, який дозволяє розглядати поняття у їх співвідношенні між собою. Поняття професійно-творчого розвитку має свої суттєві зв'язки з такими спорідненими поняттями, як «професіоналізація», «професійне становлення», «розвиток професіоналізму», «творчий розвиток», «розвиток творчості», «розвиток творчого потенціалу», «педагогічна творчість», «педагогічна майстерність».

Професійний розвиток вивчають як частину професіоналізації особистості. Якщо професіоналізація відбувається у чотири етапи (пошук і вибір професії, освоєння професії, соціальна і професійна адаптація, виконання професійної діяльності), то професійний розвиток розпочинається з другого етапу (освоєння професії) й триває наступні три етапи.

Професійний розвиток та професіоналізація в процесуальному плані виявляють певну єдність, проте складний та довготривалий процес професіоналізації починається з вибору та навчання професії, а професійний розвиток розпочинається з початком професійної діяльності (в процесі професійної адаптації) та продовжується протягом усього професійного циклу. Він зазвичай характеризується поступовим зростанням ступеня відповідності якостей працівника вимогам, які до нього висуваються.

На думку В.І. Слободчикова, категорія «розвиток» містить у собі такі процеси, як становлення, формування, перетворення. Отже, процес професійного становлення є складовою частиною процесу професійного розвитку.

Категорія «становлення» у «Філософському словнику» розкривається як форма відображення одного з моментів об'єктивно-реального розвитку, коли нове явище вже почало існувати, але ще не набуло завершеної форми [14, с. 661–662].

С.Д. Максименко пов'язує професійне становлення з прийняттям на себе професійної ролі та освоєнням функціонального змісту професійної діяльності.

Професійний розвиток розглядають у контексті професійного становлення спеціаліста, яке, на думку Н.О. Коваль, являє собою складну і багатокomпонентну систему, одним із найважливіших компонентів якої є духовність, яка забезпечує професійну й духовну зрілість особистості [4, с. 20].

Як частина професійного розвитку професійне становлення є важливою його ланкою, у той час як професіоналізм розглядають як ступінь, результат професійного розвитку, якісну характеристику, сукупність змін в особистості професіонала, як творчий процес. Так, Л.В. Мозгарьов вважає професіоналізм результатом професійного розвитку [5, с. 40].

У «Соціолого-педагогічному словнику» професіоналізм педагога визначається як «сукупність його психофізіологічних, психічних та особистісних змін, які відбуваються в процесі оволодіння ним професійними знаннями, уміннями, навичками та довготривалої педагогічної діяльності, що забезпечують якісно новий, вищий рівень розв'язання складних професійних завдань педагога» [10, с. 203].

В «Українському педагогічному словнику» професіоналізм представлено як якісну характеристику суб'єкта діяльності, яка відображає високу професійну кваліфікацію, компетентність, різноманітність ефективних професійних навичок і вмінь, а також володіння сучасними алгоритмами, способами розв'язання психологічних задач, що дає можливість здійснювати діяльність з високою продуктивністю. Професіоналізм є джерелом потенційного розвитку держави і суспільства [2].

Оригінальною є точка зору Т.І. Сущенко, яка розглядає професіоналізм педагога у єдності з педагогічною творчістю, тобто як творчий процес, особливий вид буття, що несхожий на всі інші. Вона вирізняє такі сутнісні характеристики професіоналізму, як творчість, відповідальність, удосконалення себе, саморозвиток. На її думку, процеси розвитку педагога та його вихованця взаємопов'язані, відбуваються одночасно, «педагог удосконалює себе, торкаючись внутрішнього світу своїх учнів» [12, с. 241]. Стикаючись у своїй професійній діяльності із безліччю унікальних життєвих ситуацій своїх вихованців, педагог розв'язує професійні проблеми завдяки своїм унікальним творчим якостям.

Важливим для дослідження сутності професійно-творчого розвитку вчителя є розуміння зв'язків педагогічної творчості й професіоналізму вчителя, істотність яких підкреслюють Л.К. Гребьонкіна, Н.В. Кузьміна, М.В. Кухарев, І.П. Підласий, А.О. Реан та ін.

Професіоналізм і творчість педагога в роботах А.О. Реана та Я.Л. Коломінського постають у певному зв'язку. Головна роль надається творчості. Професійно грамотні дії постають неодмінним результатом творчості педагога [8, с. 233]. По-іншому бачить цей взаємозв'язок Н.К. Бакланова, надаючи професіоналізму першорядного значення і підкреслюючи, що професіоналізм є основою майстерності й умовою творчості спеціаліста [1, с. 83]. Отже, в різних дослідженнях професіоналізм постає як умова і як результат творчості, що, на нашу думку, свідчить про діалектичний взаємозв'язок феноменів творчості й професіоналізму і надає особливого значення дослідженню професійно-творчого розвитку учителя.

На сутнісні зв'язки професіоналізму та професійного розвитку вказує В.В. Тимошенко: «Професіоналізм особистості є системоутворюючим чинником особистісно-професійного розвитку вчителя, фундаментом для подальшого професійного розвитку, для створення стратегії досягнення найвищого рівня професійної діяльності» [13, с. 284].

Для визначення сутності поняття «професійно-творчий розвиток учителя» слід уточнити прикметник «творчий». «Тлумачний словник української мови» розкриває його значення так: «стосується до творчості», «містить елементи нового, щось удосконалює, розвиває, збагачує, пройнятий творчістю», «який буває в процесі творчості, зумовлений нею». Друге значення, на яке вказує словник, таке: «здатний до творчості», «який творить». Третє значення – «прикм. до творець».

Важливим аспектом дослідження професійно-творчого розвитку особистості є співвідношення процесів розвитку й творчості. М.Г. Музафарова зауважує, що творчість і розвиток взаємопов'язані, але «творчість не є одним із обов'язкових механізмів розвитку. Розвиток можливий і на репродуктивному рівні, і при слабо виражених творчих здібностях та відсутності творчої спрямованості діяльності» [6, с. 14].

Проте існує думка. Так, у монографії «Творчий розвиток фахівців в умовах магістратури» С.О. Сисоєва наголошує, що «феномен творчості – це феномен будь-якого розвитку» [9]. У її дослідженні творчий розвиток постає як розвиток творчих можливостей особистості, її спрямованості на творчу діяльність, характерологічних особливостей, творчих умінь, здатностей, індивідуальних особливостей психічних процесів (мислення, сприйняття).

Якщо йдеться про творчий розвиток вчителя, то слід розуміти його в кількох контекстах – у процесуальному (як розвиток, що здійснюється із застосуванням творчих методів, прийомів та активізує творчість суб'єкта), в результативному (як розвиток творчої особистості, її творчих якостей, мотивів, здібностей, умінь, потенціалів тощо). Якщо

результатами творчого розвитку вчителя є особистісні новоутворення, то результатами творчої педагогічної діяльності можуть бути реорганізація наявного досвіду, формування нових комбінацій знань, вмінь, продуктів тощо (А.К. Маркова). Отже, творчий розвиток учителя – це його особистісний розвиток, що спирається на потенціал особистості.

Досліджуючи творчий розвиток, сучасні науковці вдаються до його ототожнення з розвитком творчого потенціалу. На думку А. Маслоу (теорія самоактуалізації), метою життя людини є розкриття її творчого потенціалу, індивідуальних можливостей та здібностей. Розвиток потенціалів відбувається через задоволення й розвиток потреб, збагачення ціннісної сфери людини як біологічної, соціальної й духовної істоти. Розвиток потенціалів особистості як реалізацію творчих можливостей та здібностей людини розуміють І.М. Семенов, С.Ю. Степанов, І.А. Савенкова, О.І. Клепиков, І.Т. Кучерявий, О.К. Чаплигін та інші.

І.Л. Шпачинський зазначає: «Якщо керуватися змістом поняття «потенціал», що включає в себе приховані можливості й внутрішні сили індивіда, то поняття «творчий потенціал» як категорія соціальної філософії відображає природжені нахили й задатки здібностей людини до того чи іншого виду творчості, які проявляються за сприятливих соціальних умов і лежать в основі особливої форми пізнання й перетворення навколишнього світу – творчої» [15, с. 15].

Ми вважаємо, що професійно-творчий розвиток учителя постає як накопичення, перетворення й прояв у педагогічній діяльності потенціалів особистості (здатності до творення, пізнання, естетичного переживання, духовної взаємодії, ціннісно-сміислової діяльності з точки зору вищих цінностей тощо). Такий розвиток уможливіє творче вирішення професійних завдань та зумовлює створення передумов майбутнього розвитку й саморозвитку учителя, його особистості, творчості й професіоналізму.

На основі здійсненого аналізу ми розглядаємо професійно-творчий розвиток вчителя як різновид творчого розвитку особистості, який тісно пов'язаний із професійною педагогічною діяльністю та дозволяє активізувати творчий розвиток вихованців, переходити на вищі ступені професіоналізму, досягати вершин педагогічної майстерності (внутрішні результати) та здійснювати кар'єрне зростання (зовнішні, соціальні результати). Професійно-творчий розвиток учителя є розвитком творчої особистості, її потенціалів як джерела творчої професійної діяльності й філігранного відпрацювання творчих умінь. Такий розвиток має витоки у креативності, творчій спрямованості, сприйнятті та мисленні, творчих якостях, вміннях, збагаченні емоційної сфери, пов'язаний із духовним потенціалом та соціальною зрілістю.

Висновки і пропозиції. Для визначення сутності поняття «професійно-творчий розвиток учителя» необхідним виявилось висвітлення його взаємозв'язку та співвідношення зі спорідненими поняттями, якими є «професіоналізація», «професійний розвиток», «творчий розвиток» тощо. Застосований метод категоріальних опозицій дозволив виявити, що професійно-творчий розвиток учителя є частиною його професіоналізації, не виходить за її межі, проте не стосується періодів вибору та адаптації до професії. Дослідження виявило діалектичний зв'язок феноменів творчості й професіоналізму як зв'язок результату і умови. Охоплюючи професійний і творчий бік розвитку учителя, професійно-творчий розвиток постає як творчий спосіб активізації професійного розвитку особистості вчителя та як частина творчого розвитку особистості вчителя, що обмежена сферою професійної діяльності. Сутність, функціонування, умови професійно-творчого розвитку вчителя потребують подальшого розгляду у теоретичному і методичному аспектах.

Список використаної літератури:

1. Бакланова Н.К. Психолого-педагогические основы профессионального мастерства специалистов культуры художественного профиля : дисс. ... докт. пед. наук : 13.00.01, 13.00.05. Москва, 1997. 548 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне : Волинський оберіг, 2011. 552 с.
3. Зязюн І.А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти. *Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи* : монографія / за ред. І.А. Зязюна. Київ: ВІПОЛ, 2000. С. 11–57.
4. Коваль Н.А. Духовність в системі професійного становлення спеціаліста : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.13. Москва, 1997. 465 с.
5. Мозгарев Л.В. Умовля професійного розвитку педагогов в системі підвищення кваліфікації : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Воронеж, 2001. 202 с.
6. Музафарова М.Г. Формирование пространства профессионально-творческого развития учителя в системе повышения квалификации : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01, Казань, 2009. 203 с.
7. Найповніший тлумачний словник української мови онлайн. URL: <http://eslovyk.com/%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%87%D0%B8%D0%B9>.
8. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. Санкт-Петербург : Питер Ком, 1999. 410 с.
9. Сисоева С.О. Творчий розвиток фахівців в умовах магістратури : монографія :

- Київ : ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬ-ВЕЙС». 2014. 404 с.
10. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека: развитие субъективной реальности в онтогенезе : учебное пособие для вузов. Москва : Школьная пресса, 2000. 421 с.
  11. Гончаренко С.У., Радул В.В., Дубінка М.М. Соціолого-педагогічний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч.закл. / за заг. ред. В.В. Радула. Київ : ЕкОб, 2004. 304 с.
  12. Сущенко Т.И. Педагогическое творчество – важнейший показатель профессионализма учителей и преподавателей высшей школы. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* : зб. наук. пр. / за ред. Л.Л. Товажнянського, О.Г. Романовського. Харків : НТУ «ХПІ», Вип. 27(31) : в 3-х ч. 2010. Ч. 1. С. 237–245.
  13. Тимошенко В.В. Шляхи оптимізації процесу розвитку професіоналізму вчителя в умовах особистісно орієнтованої системи освіти. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Ужгород, 2017. Випуск 1 (40). С. 284–286.
  14. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. Київ : Голов. ред. УРЕ, 2-ге вид., перероб. і доп., 1986. 800 с.
  15. Шпачинський І.Л. Творчий потенціал особистості і його реалізація в умовах трансформації суспільства : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Одеса, 2006. 22 с.

Khaustova O. The concepts of “teacher’s professional-creative development” in the system of related concepts

The article is devoted to defining the essence of the concept of “professional and creative teacher’s development” by the method of categorical oppositions. The article highlights the urgency of the problem of teacher’s professional and creative development as a source of potential development of the state and society, the conditions for the success of modern reforms in the field of education. The author argues that this concept has significant links with related concepts: “professionalization”, “professional formation”, “professionalism development”, “professional development”, “creative development”. In modern research, professional development is studied as part of the professionalization of the individual, the process of professional formation – as a component, and professionalism – as a result of professional development. Professionalism also plays a role as a foundation and factor in further professional development. Considering the essential relationships between the professional and creative aspects of teacher development, the author emphasizes that creativity emerges as an essential characteristic of professionalism, the condition and result of a teacher’s professional activity. Professionalism and creativity are in a dialectical relationship. Professional activity is creative, so there is a need to combine the teacher’s professional development with the creative. Such development has origins in creativity, creative orientation, perception and thinking, creative qualities, skills, enrichment of emotional sphere, connected with spiritual potential and social maturity. Professional development is a creative way of activating the professional development of the teacher’s personality and is part of the creative development of the teacher’s personality, which is limited to the sphere of professional activity. Teacher’s professional and creative development is a kind of creative development of the personality, which is closely connected with professional pedagogical activity and allows to activate the creative development of pupils, to move to higher levels of professionalism, to reach the peaks of pedagogical skill. In the article the author concludes that the professional and creative development of the teacher is the first and foremost the development of the creative personality, its potentials as a source of creative professional activity and filigree development of creative skills.

Key words: *teacher’s professional and creative development, professional development of the teacher, creative development of the teacher, professionalization, professional formation, teacher’s creative potential.*